

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2014

Redaktion:

Anders Söderberg
Rune Edberg
Magnus Källström
Elisabet Claesson

Utgiven av Sigtuna Museum

Kvarteret Urmakaren och en klosterkyrka på museitomten i Sigtuna

Jonas Ros

Under åren 1990–91 gjordes en arkeologisk undersökning i kv. Urmakaren 1 i Sigtuna (*fig. 1*). Utgrävningen gjordes i Sigtuna museums regi och leddes av undertecknad. Arlandafastigheter bekostade utgrävningen, men gick i konkurs. Museet hade inte resurser att slutföra bearbetningen och publicera resultaten. Undersökningen var unik eftersom en av huslämningarna var Olof Skötkonungs mynthus där vi bl.a. påträffade ett blystycke på vilket myntmästaren prövat en myntstamp. Fyndet är bevis för att Olof Skötkonung lät slå mynt i Sigtuna, tidigare hade teorier presenterats om att mynten slogs i Västergötland. Min övertygelse var att utgrävningen var betydelsefull och att den borde publiceras. Jag sökte medel och erhöll finansiering framförallt från Berit Wallenbergs stiftelse för att bearbeta och publicera undersökningsresultaten som gavs ut i arkeologiska institutionens skiftserie vid Uppsala universitet. I arbetet görs även jämförelser med undersökningar i andra tidiga städer (Ros 2009). Delar av undersökningsresultaten hade tidigare publicerats (Ros 1991, 2001, 2002, 2008).

Den här artikeln tillkom som en reaktion på Anders Söderbergs artikel *Om stratigrafi, tomtmönster och hantverk i kvarteret Urmakaren* i Situne Dei (2013). I arbetet använder sig Söderberg av mina resultat (Ros 2009). Han presenterar nya dateringar och i en figur redovisar han ^{14}C -dateringar kalibrerade med två sigma. Genom sitt arbete öppnar han upp för en diskussion kring kyrkan på museitomten och dateringen av gravarna. Jag menar att hans tolkning av hur det gick till då det under medeltiden anlades en kyrkogård inom ett stadsbebyggelse område kan ifrågasättas. Jag tycker att det är glädjande att han intresserar sig för undersökningen och arbetar vidare med fynden och hantverket. I den här artikeln kommer jag att ge en annorlunda bild av undersökningen i Urmakaren och av Sigtunakyrkornas ställning. Vidare menar jag att det sannolikt fanns stadsbebyggelse i Sigtuna redan under 900-talets början. Här kommer också förekomsten av en kungsgård i Sigtuna att ifrågasättas.

Den arkeologiska undersökningen

Dokumentationsmaterialet från undersökningen var omfattande och bestod av 121 A3 planritningar i skala 1:20 och 21 sektionsritningar samt fotografier. Inte mindre än 74 huslämningar grävdes ut. Målet med undersökningen och det stratigrafiska arbetet var att upprätta faser med bebyggelse som tolkas vara samtida över ytan. Jag indelade bebyggelsen i 12 bebyggelsefaser och dessa indelades i 8 huvudfaser.

Undersökningsområdet omfattade två ytor av olika karaktär som åtskiljdes av en gata. På ena sidan av gatan undersöktes delar av fyra parceller: 1–4. Under den

Figur 1. Sigtuna med nuvarande kvartersindelning och gator. Kvarteret Urmakaren (1), kvarteret Trädgårdsmästaren (2), kyrkan på Museitomen (3), S:t Per (4), S:t Olof (5), S:t Nikolai (6) och Mariakyrkan (7) är markerade.

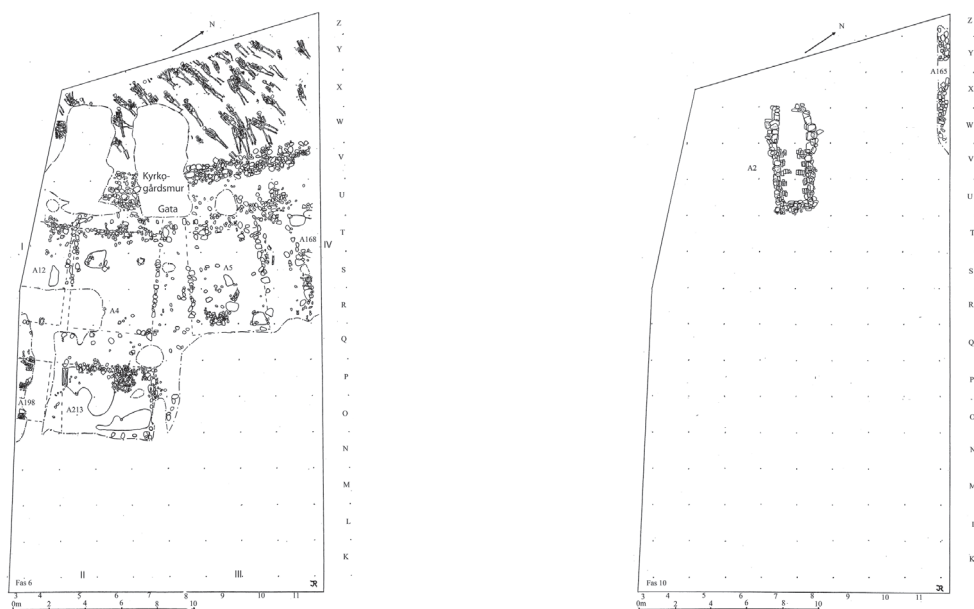
äldsta fasen, ca 980 e.Kr. var det endast ett dropprum mellan parcell 2 och 3 och båda dessa var indragna från gatan vilket visar att parcellerna skapades som dubbla tomter (fig. 2). Under fas 2 skapades en passage mellan parcell 2 och 3 som då bildade en gård. Anmärkningsvärt är att trots att de två parcellerna utgjorde en gård så fanns en tomtgräns mellan parcellerna. Detta ses tydligt i fas 3 (fig. 2), då det fanns två parallella stenrader att gå på i passagen, och tomtgränsen har sannolikt legat mellan stenraderna. I fas 4 identifieras tomtgränsen genom rester av kavelbroar och stenar. Söderberg hävdar att det blev en ny ägare av tomterna i och med fas 2, men jag menar att omstruktureringen var ett uttryck för förändring av nyttjandet av parcellerna och att det var kontinuitet i ägandet. I Urmakaren bildar alltså parcell 2 och 3 en gård alltifrån fas 2 och där fanns fem hus som representerar olika zoner med olika funktioner: ett loft, ett kök, ett förvaringshus, en stuga samt en hall (fig. 2). Det var kontinuitet i husens funktioner från fas 2 till 7.

På ömse sidor av parcell 2 och 3 undersöktes delar av två parceller och parcell 1 uppvisar likhet med parcell 3 och parcell 4 uppvisar likhet med parcell 2. Dessa iakttagelser gör det sannolikt att det har funnits gårdar som liknar gården på parcell 2–3 på ömse sidor av undersökningsområdet. På andra sidan av gatan undersöktes delar av tre parceller: 5–7.

Kungsgårdarna

År 1983 gjordes en arkeologisk undersökning på museitomten och delar av två tomter frilades (*fig. 4*; Svensson 1987; Bäck & Carlsson 1994). Tomterna var av samma typ som undersöktes i kvarteret Trädgårdsmästaren (Pettersson 1995; Wikström 2011) och alltså ingen kungsgårdsbebyggelse. År 1991 dokumenterade jag en drygt 28 meter lång sektion på museitomten och den visar att där har funnits en stadsgård av samma typ som i Trädgårdsmästaren (*fig. 4*). Trots detta anser Sten Tesch att det var en kungsgård på museitomten (t.ex. 2003). Även Anders Söderberg menar att det var en kungsgård på museitomten (2013). Men Sigtuna museums tomt är endast ca 40×40 meter stor och rymde inte en kungsgård med tillhörande representativa hallbyggnader och ekonomibyggnader. Kungsgårdarna brukar avteckna sig i de skriftliga källorna, men det finns inga skriftliga eller arkeologiska belägg för någon kungsgård i Sigtuna. En palatsbyggnad öster om dominikanerkonventet kan dock diskuteras (*fig. 4*).

58

Figur 3a till vänster. Tomterna med bebyggelsen från fas 6, kyrkogårdsmuren och samtliga gravar (efter Ros 2009).

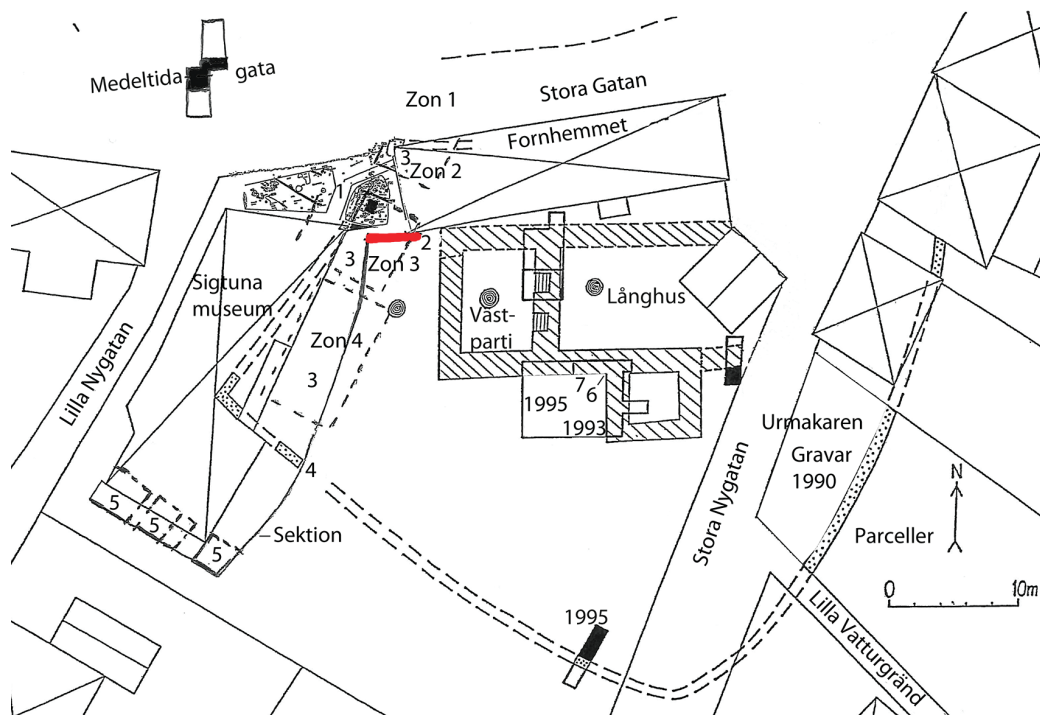
Figur 3b till höger. Fas 10 med hypokausten (efter Ros 2009).

(Ros 2009:192ff.; SDHK:225:1855; Sandén 2003; Damell 1991). De andra kungsgårdarna var Håtuna och Rölunda (SDHK:2420:990). Det fanns en kungsgård på Adelsö intill Birka och vi finner samma förhållande i Sigtuna med kungsgården på andra sidan vattnet i Fornsigtuna. Det kungliga hushållet ambulerade mellan kungsgårdarna. I staden Sigtuna hade kungen en tjänsteman, en *prefect* (SDHK:937), som troligtvis titulerades bryte eller fogde till vardags. Även på Birka fanns en *prefect* (Rimbert 11).

Gravarna i Urmakaren och kyrkan på museitomten

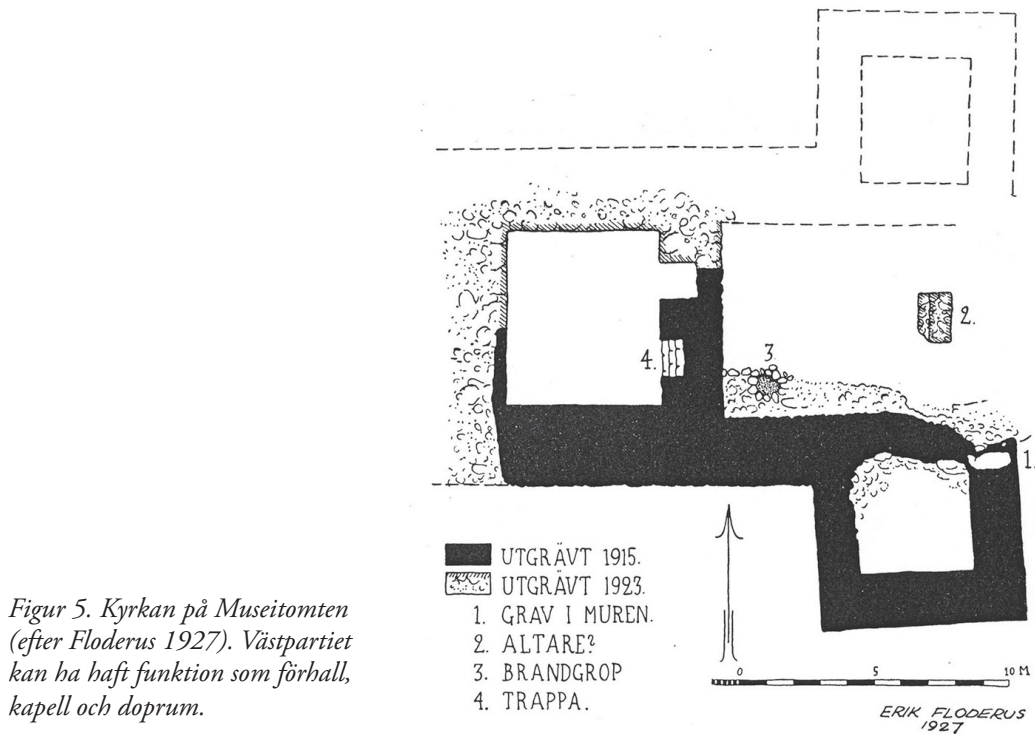
I Urmakaren undersöktes 67 gravar (fig. 3a) som överlagrade bebyggelse som funnits på platsen. Gravarna hade två olika riktningar och de äldre hade en fyllning som var fri från kalkbruk till skillnad från de yngre gravarna som hade kalkbruk i gravfyllningarna. Detta tolkar jag som en indikation på att det i den angränsande museitomten först fanns en träkyrka som sedan ersattes med en stenkyrka (fig. 7 i Ros 2009:138f).

Anna Kjellström (m.fl. 2009) har ^{14}C -daterat gravar tillhörande kyrkogården. ^{14}C -dateringar, kalibrerade med två sigma, visar att gravar anlades på 1983 års undersökningsområde och söder om kyrkan redan under 1000-talets början (fig. 6). Sannolikt fanns där en kyrka som uppfördes under Olof (Skötkonungs) tid. Olof hade enligt Adam av Bremen en hirdbiskop med namn Thurgot. Troligtvis hade Olof en jarl i Sigtuna under 1000-talets första årtionden (AB 2:58; Ros 2001:119ff, 141f).

Figur 4. Museitomten med bebyggelse som undersöktes 1983 (1). Sektionen som dokumenterades 1990 är markerad och den del som ses i figur 7 är rödmarkerad (2). Vidare ses en tolkad bild av bebyggelsen på Museitomten (3) och tomter utanför kyrkogårdsområdet (5). Läget för kyrkogårdsmuren är markerat (4). Läget för den gravlagde med kräklan (7) och stötfogen (6) är markerade. Vi vet inte om kyrkan hade en absid eller ett rakslutet kor (efter Tesch 2001, kompletterad).

På museitomten föregås anläggandet av kyrkogården av tio bebyggelsefaser och kulturlagret som avsatts före kyrkogårdens anläggande hade en tjocklek av drygt 1,2 meter (fig. 7). Jag bedömer att det var samma typ av stadsgård på museitomten (fig. 4) som i Trädgårdsmästaren och därför jämförde jag kulturlagertjockleken i zoner av liknande typ. På museitomten undersöktes en zon som motsvarar zon III i Trädgårdsmästaren och där dateras ett ca 1,2 meter tjockt kulturlager (Ros 2001: 186ff; Petterson 1995) ungefär till fas 7 som ungefär dateras till 1100-talets mitt. Men ^{14}C -dateringar av gravar visar att kyrkogården anlades under 1000-talets början. Kulturlagren uppfattas omfatta en period av drygt 100 år. En allmän uppfattning är att Sigtuna anlades omkring 980. Kulturlagertillväxten är argument för att stadsbebyggelse anlades på museitomten under 900-talets första hälft, eller tidigare. Vid undersökningen 1983 påträffades sammansatta enkelkammar av Ambrosianis typ B1:1 och B1:2, vilka dateras till 900-talet (Bäck & Carlsson 1994:60ff). Från kvarteret Nunnan i Sigtuna finns gravar som dateras från 800-talets slut och 900-talets mitt (fig. 6). Det återstår att närmare utforska dateringen och klarlägga utbredningen av

denna äldsta bebyggelse. Sigtuna kan alltså ha ett tidigt grundläggningsskede med parceller och omkring 980 kan Erik Segersäll ha utvidgat staden. Vi vet att Trondheim genomgick flera utvecklingsperioder med ett äldsta skede under 900-talets första hälft och senare med en början ca 970/980 organiserades och byggdes staden ut (Christophersen 1994: 274ff). Det äldsta Sigtuna kan alltså ha funnits parallellt med Birka (fig. 6 & 7). Att Sigtuna och Birka har olika namn visar också på olika sammanhang.

Hur dateras då gravarna i Urmakaren? Om vi studerar bebyggelsen och kulturlagertillväxten i Urmakaren så ser vi att inne på kyrkogårdsområdet avsattes drygt 0,5 meter kulturlager innan kyrkogården anlades och lämningar av fem på varandra överlagrade hus dokumenterades i plan. På utsidan av kyrkogården, på parcell 3, motsvarar en sådan kulturlagertillväxt (fig. 8) hus A5 i fas 6 som dateras ca 1150–1200. Bland fynden från fasen märks ett mynt från 1180–85.

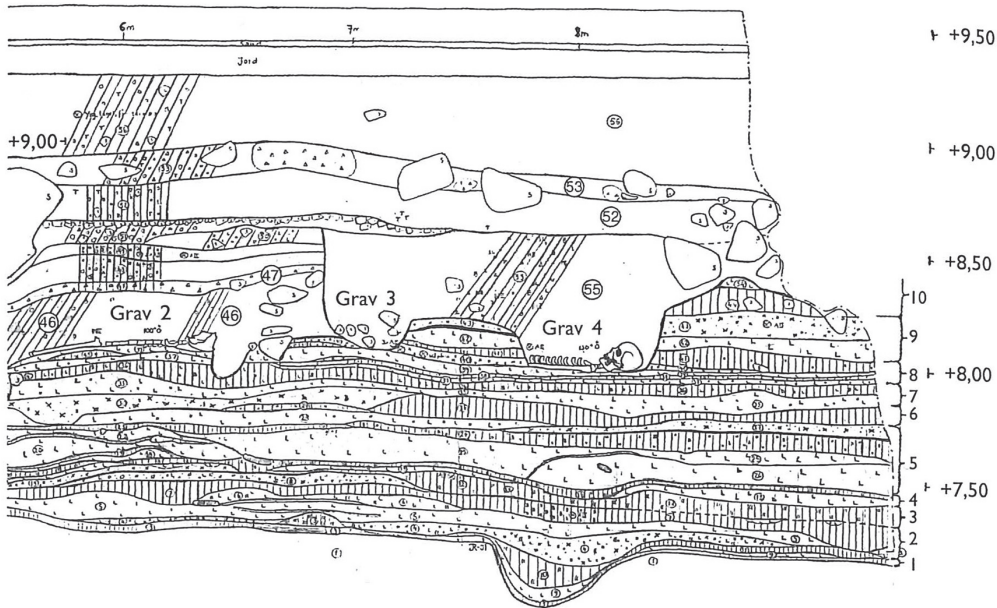
Anders Söderberg (2013) bygger med hjälp av okalibrerade ^{14}C -dateringar en detaljerad kronologi för gravarna i Urmakaren. Han menar att kyrkogården expanderade från tomt till tomt. Han påstår t.ex. att grav 70, som okalibrerad dateras 1025 ± 35 , dateras till omkring år 1000 e.Kr. Här måste han ha gjort ett misstag, då man använder sig av okalibrerade ^{14}C -dateringar är *before present* år 1950. Grav 70 dateras okalibrerad $1950 - 1025 = 925 (\pm 35)$ e.Kr. och inte till omkring år 1000. Grav 161 dateras okalibrerad $1950 - 965 = 985 (\pm 35)$. Från Ångströmlaboratoriet kommer den okalibrerade ^{14}C -åldern som behöver kalibreras. Ett kalibrerat ^{14}C -resultat kan ha ett intervall med 68,2% sannolikhet, vilket kallas ett sigma. Ett sigma redovisas dock inte av Söderberg. Ett annat intervall har 95,4% sannolikhet, vilket kallas två

Id år/nr	Lab. nr	¹⁴ C-ålder BP	Kalibrerad ålder med 2σ (sigma)
90070	Ua-22738	1025±35	898–1149 AD
90161	Ua-22741	965±35	1015–1160 AD
90035	Ua-22733	975±35	997–1155 AD
90158	Ua-22739	920±35	1027–1202 AD
90160	Ua-22740	885±35	1039–1220 AD
83013	Ua-22729	1085±35	891–1019 AD
93008	Ua-23210	970±40	995–1159 AD
93022	Ua-22730	970±40	995–1159 AD
93029	Ua-22731	980±40	992–1156 AD
95035	Ua-22732	1080±40	885–1024 AD
95036	Ua-22734	985±35	990–1155 AD
95060	Ua-22735	1005±40	970–1155 AD
95061	Ua-22736	1015±35	904–1152 AD
95063	Ua-22737	1020±35	901–1151 AD
93003	Ua-23208	770±40	1185–1290 AD
93007	Ua-23209	920±35	1027–1202 AD
93013	Ua-23211	875±40	1040–1250 AD
95015	Ua-23212	775±35	1190–1285 AD
93016	Ua-23213	805±35	1168–1274 AD
93021	Ua-23214	870±35	1044–1252 AD
95037	Ua-23215	790±40	1169–1280 AD
95047	Ua-23216	750±35	1217–1292 AD
95050	Ua-23217	795±35	1170–1278 AD
83011	Ua-22723	1025±30	903–1146 AD
83018	Ua-22724	1055±40	892–1031 AD
83019	Ua-22726	1085±35	891–1019 AD
83021	Ua-22728	1020±35	901–1151 AD
83025	Ua-22727	1030±30	901–1116 AD
83026	Ua-22722	1115±35	778–1015 AD
95041	Ua-23206	1030±40	896–1150 AD
93019	Ua-22725	1035±35	896–1118 AD
83001	Ua-23198	850±40	1046–1265 AD
83010	Ua-23203	835±35	1057–1268 AD
83027	Ua-23202	900±40	1034–1215 AD
93010	Ua-23204	800±35	1170–1276 AD
93004	Ua-23199	830±35	1059–1271 AD
93005	Ua-23200	715±35	1225–1386 AD
93006	Ua-23201	795±40	1167–1279 AD
93014	Ua-23205	840±35	1052–1267 AD
95046	Ua-23207	875±40	1040–1250 AD

Kvarteret Nunnan

N:84044	Ua-22721	1180±35	725–967 AD
N:84016	Ua-22706	1180±30	730–951 AD
N:84036	Ua-22711	1220±30	692–887 AD

Figur 6. ¹⁴C-dateringar av gravar från 1990, 1983, 1993 och 1995 års undersökningsområden i kvarteren S:ta Gertrud 3, Urmakaren 1 och kvarteret Nunnan nedtill (Kjellström et al. 2009). ¹⁴C-dateringarna redovisas här kalibrerade med två sigma, OxCal, IntCal13 (Reimer et al. 2013).

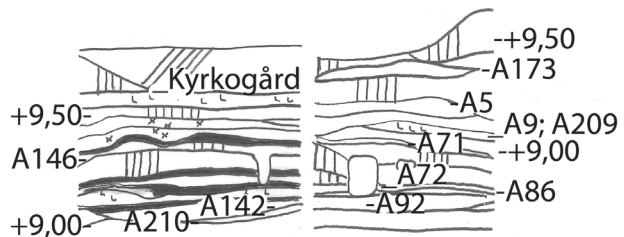

Figur 7. På Museitomten avsattes 1,24 meter kulturlager, omfattande tio faser, innan kyrkogården anläggs. Kyrkogården hade minst två skeden, dels med gravar som sannolikt tillhörde en träkyrka (grav 2), dels med gravar samtida med stenkyrkan (grav 3 och 4). (efter Ros 2001).

sigma. Då man använder sig av ^{14}C -dateringar brukar man inte använda sig av den okalibrerade åldern, istället redovisas vanligtvis resultaten kalibrerade med två sigma. Grav 160 daterar Söderberg till 1060–85. Här verkar han ha plockat en period inom intervallet för två sigma. Gravarna (90070:90161:90035:90158:90160) dateras med två sigma till intervallet 901–1220 e.Kr. (fig. 6). ^{14}C -dateringarna visar på intervall och därmed försvinner Söderbergs detaljerade dateringsunderlag. Grav 70 dateras med 95,4% sannolikhet till 898–1149. Anmärkningsvärt är att det inom det intervallet är 83,9% sannolikhet att graven är från perioden 947–1047, det är ett starkt argument för att graven är från 1000-talets början.

Söderbergs idé om att kyrkogården expanderade från tomt till tomt är osannolik. Då en kyrka under medeltiden anläggs på ett stadsbebyggelseområde så lades kyrkogården ut vid ett tillfälle. Om en kyrkogård expanderade så gick det till på annat sätt (se Christophersen & Nordeide 1994:98ff). Det fanns tre välsignelseakter som hörde till kyrkogården. I samband med en kyrkas grundläggning föreskrevs om en biskoplig benediktation av kyrktomten (*atrium*). Begravningsområdet (*sepultura*) skulle alltså

Figur 8. Till vänster ses delar av en sektion upprättad på parcell 7 på kyrkogårdsområdet i kvarteret Urmakaren och till höger ses delar av en sektion upprättad på parcell 3 i kvarteret Urmakaren. Bild: författaren.

markeras och vara avgränsat från den omgivande profana marken. Pontifikalet föreskrev också en benediktion för kyrkogården (*cimiterium*), och den enskilda graven skulle också välsignas vid varje gravsättning (UL, Kyrkobalken 4§1, 8§1; Nilsson 1987, 1989:63ff; 137f; Johansson 1993:12ff). En av gravarna i Urmakaren anlades senast ca 1148 och antingen representerar gravarna en utvidgning av kyrkogården, då det uppfördes en ny kyrka, kanske omkring 1100-talets mitt. Men en annan möjlighet är att kyrkogården i Urmakaren i sin helhet anlades under 1000-talets början. Man bör utreda om stadsbebyggelsen på parcell 5–7, som fanns på platsen innan kyrkogården anlades, kan ha funnits redan under 900-talets första hälft. Parcell 1–4 kan i så fall representera en ny utläggning av tomter omkring 980 då också staden fick en stor utbredning.

Kyrkogården i Urmakaren var omgiven av en kyrkogårdsmur vilket redovisas i min publikation. Någon kyrkogårdsmur påträffades dock inte vid undersökningen på museitomten år 1983. Där framkom stenar som uppfattades som en kyrkogårdsmur, men det var syllstenar tillhörande äldre hus som funnits på platsen, vissa gravar var nämligen delvis anlagda utanför stenarna.

Kyrkan på museitomten och benediktinerna

År 1915 och 1923 gjordes arkeologiska undersökningar på museitomten och det visade sig att det var en kyrka som funnits på platsen. Kyrkan är omdiskuterad inom forskningen (Ros 2001:177ff och där anförd litt.). Vilken ställning hade då kyrkan? För att förstå det behöver vi titta närmare på Sigtunakyrkorna. Vi vet att Sigtuna var biskopssäte från 1060-talet och in på 1130-talet. Vi vet inte vilken kyrka som var biskopskyrka (AB IV:25f; III:15; SDHK:167). Kyrkan på museitomten (Tesch 2001), S:t Per, S:t Lars, och S:t Olof har föreslagits ha varit biskopskyrka. Det finns starka argument för att S:t Olof var biskopskyrka (jfr Bonnier 1996:193), den är liturgiskt utformad och är treskeppig. Den kan ha haft funktion som moderkyrka. Kyrkan var planerad att bli större, men något långhus i sten uppfördes inte under medeltiden. Kyrkan har sannolikt haft ett långhus i trä, det nuvarande långhuset uppfördes troligtvis under 1500-talet. Förklaringen till att kyrkbyggnationen avbröts var sannolikt att biskopssätet lades ned under 1130-talet (Ros 2009:208ff). Under 1120-talet anlades ett nytt biskopssäte i (Gamla) Uppsala och Sigtunastiftets territorium anslöts dit (Lovén 2010:14ff).

S:t Per var ursprungligen sannolikt kungens kyrka. Vi vet att Sigtunaprosten disponerade kyrkan S:t Per 1219/1220. Prosterierna instiftades sannolikt efter den påvlige legaten Nicolaus av Albano (Breakspear) besök i Sverige på 1150-talet (SDHK:186; Lovén 2009). Kungen överlät troligen S:t Per till prosten på 1150-talet och då fick han antagligen behov av en ny kyrka. Kanske lät kungen då uppföra en stenkyrka på museitomten (Ros 2009), men en kyrkogård med en träkyrka fanns sannolikt på platsen redan under 1000-talets början. På 1220-talet fick troligen kyrkan en ny funktion.

År 1220 kom två dominikanerbröder till Sigtuna från Bologna tillsammans med herr Gaufred som var prost vid S:t Per i Sigtuna. Men bröderna möttes av svårigheter och åkte då till Knut (Långe) Holmgersson på Sko. De åkte senare till Lund där det

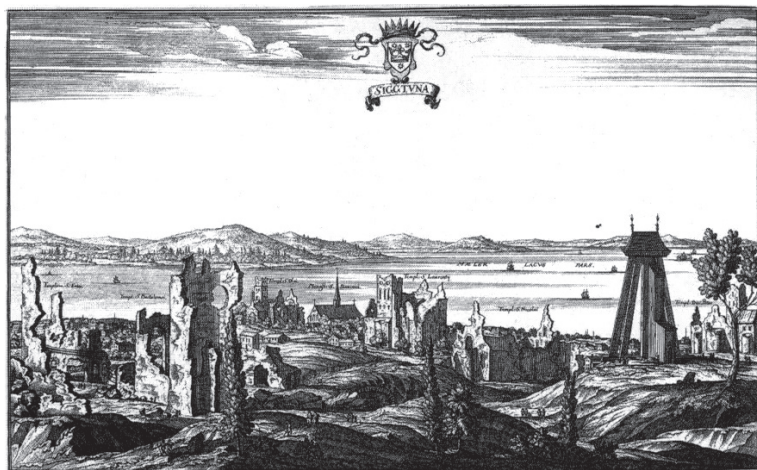
år 1221 uppfördes ett ordenshus och år 1222 grundats ett dominikanerkonvent. Simon blev prior i Lund (Jakobsen 2007; SDHK:427; Gallén 1946:121f; Schück 1983:147f).

År 1221 uppmanade påven Honorius III i ett brev alla kristna i Sverige att besöka det nyligen instiftade klostret i Sigtuna som hade byggts med mycket arbete och stora kostnader för *fratribus*, d.v.s. bröderna. Klostret var invigt till Jungfru Maria, *Sicthunia quoddam claustrum ad honorem Beate Virginis noviter sit constructum*. De som besökte klostret utlovades 20 dagars avlat (SDHK:403). Brevet har satts i samband med dominikanerna, men de etablerade sig först år 1237 i Sigtuna och därför har påvens brev föreslagits ha varit en framtidsvision (Redelius 1975:112ff; Schück 1983:147ff). Men då påven utfärdade brevet så var han sannolikt väl underrättad och sannolikt invigdes ett kloster i Sigtuna men ordens namn omtalas inte.

Anmärkningsvärt är att det i påvebrevet talas om ett kloster, *claustrum*, men dominikanerna levde inte i kloster utan i *conventus*, d.v.s. konvent. Ett kloster var slutet men de som levde i ett konvent kunde röra sig fritt i samhället. Christian Lovén har föreslagit att det rör sig om två olika händelser. Dominikanernas ordenskrönika syftade sannolikt på ett misslyckat grundläggningsförsök och påvebrevet kan syfta på att det förslagsvis etablerats ett benediktinerkloster i Sigtuna. Det kan ha varit (Gamla) Uppsalas benediktiniska domkapitel som flyttade till Sigtuna. Munkarna kan då ha uppfört byggnader som sedan togs över av dominikanerna då de 1237 kom till Sigtuna. En stiftelse som planerades 1220 kan inte ha varit klar år 1221 (Lovén 2001:245ff). Men en annan möjlighet är att benediktinerna invigde en befintlig kyrka som de fick disponera. Det kan ha varit kyrkan på museitomten som blev benediktinernas Mariakyrka, de kan då ha tagit över kyrkan som kungen tidigare kan ha haft patronatsrätt till.

År 1993 gjordes en undersökning på museitomten. Då kunde vi konstatera att utbyggnaden på kyrkans södra (*fig. 4 och 5*) sida var sekundär, den anslöt nämligen med en stötfog mot långhuset (Ros 2001:181). I en av de sektioner (1) som jag dokumenterade i Urmakaren fanns ett kalkbrukslager (19 och 40) som sattes i samband med stenkyrkan på museitomten. Söderberg antar att detta lager hänger samman med byggnationen av stenkyrkan. Under fältarbetet konstaterades detta lager endast på denna plats, för övrigt framkom raseringslager från kyrkan inom undersökningsområdet. Mycket talar för att kalkbrukslaget har tillkommit i samband med utbyggnaden på kyrkans södra sida. Benediktinerna kan ha tagit över kungens kyrka och om de byggde till kyrkan så kan det förklara varför påven talar om ett nybyggt kloster. Kyrkan har även haft en utbyggnad på den norra sidan, golvet i Sigtuna museums äldre del, det s.k. Fornhemmet, sluttar kraftigt och förklaringen därtill är att därunder finns en utbyggnad.

Vid utgrävningen 1993 påträffade vi en gravlagd individ med en kräkla (*fig. 4*) (Tesch 2001:14ff) som dateras till 1100–1200-tal. Det gravlagde har uppfattats som en biskop. Men även abbotar, abbedissor och priorer hade kräklor. Anmärkningsvärt är att den gravlagde låg på kyrkans södra sida. Det är högst osannolikt att den gravlagde var på tillfälligt besök i Sigtuna, avled och begravdes utanför kyrkan. Högre kyrkliga funktionärer begravdes i den kyrka som de tillhörde. En möjlighet är att den

Figur 9. Sigtuna med kyrkoruiner. Från vänster: S:t Erik, S:t Bartholomaei, S:t Olov, Mariakyrkan, S:t Lars, S:t Nikolai och S:t Per.
(efter Dahlbergs Suecia).

döde begravdes innan stenkyrkan uppfördes och graven kan ha glömts bort och då stenkyrkan uppfördes hamnade graven utanför kyrkan. Men förekomst av kalkbruk i gravfyllningen är argument för att den gravlagde begravdes då stenkyrkan var i funktion. En möjlighet är att den gravlagde var prior vid det benediktinska domkapitlet från Uppsala som flyttat till museitomten, eller att de som vanliga benediktinska kloster hade utsett en abbot och att den gravlagde var abbot. Kanske kan vi tänka oss att de hade någon slags kapitelsal av trä på kyrkans södra sida och kapitelsalar var den normala begravningsplatsen för abbotar. Inga spår av någon träbyggnad har påträffats, men senare begravingar kan ha förstört alla spår. Graven med den gravlagde med kräklän var söndergrävd av en senare gravläggning vilket visar att kyrkogården fortsatte att användas efter gravläggningen vilket också ^{14}C -dateringar visar (fig. 6).

Ägandet av tomterna

Vi har inga skriftliga uppgifter om vem som ägde tomterna i Sigtuna under stadens äldsta tid. Eftersom det sannolikt var kungen som anlade Sigtuna så tillhörde troligtvis tomterna den regala sidan av kungamakten. Fyndet av Olof Skötkonungs mynthus är ett argument för att tomterna i Urmakaren ägdes av kungamakten. Det är kontinuitet i tomtgränserna från fas 1 till 7 vilket är argument för att det var samme ägare. Jag menar att dessa tomter kan ha varit en typ av tjänstebostäder som nyttjades av personer i kungens tjänst, t.ex. myntmästare, guldsmeder och hirdmän med familjer. Under 1200-talet bröts tomtstrukturen och senare anlades en hypokaust (fig. 3b) som har termoluminescensdaterats till 1360 ± 40 år e.Kr. Dessa förändringar var sannolikt ett uttryck för att det var en ny ägare till tomterna. Det äldsta skriftliga omnämnandet av en tomt i Sigtuna är från 1282 då kung Magnus Ladulås skänkte en tomt, *fundum*, till dominikanerna i Sigtuna. Herr Filip Petterson hade tidigare *possedit*, d.v.s. besittningsrätt till tomten och Arne Norrman och hans hustru hade bott där (SDHK:1215). Vi vet att det fanns en hypokaust i dominikanernas konvent. Hypokauster är ovanliga och fanns i konvent, kloster och slott. Jag menar att det är rimligt att tänka sig att hypokausten i Urmakaren tillhörde dominikanerna och det kan ha varit tomten i Urmakaren som kungen donerade 1282, en tid efter det att kyrkan på museitomten lagts öde.

Museitomten, benediktinerna, dominikanerna och Mariakyrkan

Kyrkogården på museitomten anlades sannolikt under 1000-talets början. Vi vet inte när stenkyrkan uppfördes, det kan ha varit under 1150-talet och den kan då ha ersatt S:t Per som blev prosteryrka. Det kloster som fanns i Sigtuna 1221 kan ha varit benediktinskt, och det är en lockande tanke att munkarna var Uppsala domkyrkas nedlagda domkapitel. De kan ha fått disponera kyrkan på museitomten som byggdes till. Hur länge detta kloster existerade vet vi inte, men att dess kyrka hade samma vigningshelgon som dominikankonventets kyrka senare hade tyder på ett samband. Förklaringen kan vara att klostret lades ned efter några år, och då dominikanerna anlände på allvar 1237 fick de överta samma kyrka. I ett brev från år 1247 utfärdar biskop Vilhelm av Sabina avlat för den som besöker predikarbrödernas Jungfru kyrka, *Beata Virginis*, i Sigtuna på kyrkans dedikationsdag *ecclesie dedicationis die* (SDHK 593:594), vilket brukar uppfattas som att dominikanernas Mariakyrka invigdes då (Berthelson 1943:11; Holmqvist 1947; Tesch 1997; Viberg & Wikström 2011). Men kan det kanske istället ha varit kyrkan på museitomten som avsågs? År 1252 och 1253 utlovade påven respektive ärkebiskopen avlat till dem som hjälper dominikanerbröderna i Sigtuna med arbete på byggnaderna och kyrkan som de håller på att uppföra (SDHK 671:679). Det var kanske först då som Mariakyrkan uppfördes och som kyrkostiftelsen flyttade till dess nuvarande plats. Ett starkt argument för att Mariakyrkan uppfördes under 1250 talet är ärkebiskop Jarlers nischgrav i korets nordmur. Jarler avled 1255, han kan ha beställt gravplatsen något år före sin död, kanske 1250, men beslutet om denna extraordinära grav kan ha tagits av munkarna efter hans död. Det var betydelsefullt att få hysa en ärkebiskopsgrav. 1259 omtalas ingen byggnationsaktivitet på kyrkan (SDHK 787). I norra delen av Mariakyrkans kor finns sandstensdetaljer, skråkantade sockelstenar, som kommer från en äldre stenbyggnad. En möjlighet är att kyrkan på museitomten användes som stentäkt till den nya Mariakyrkan och att sandstensdetaljerna är minnen av benediktinernas tid och representerar grunden till dominikanernas etablering i Sigtuna. Möjligheten finns att kyrkan på museitomten byggdes om och användes som kapell. Enligt Erik Dahlberg [1966] har det funnits en kyrka invigd till S:t Erik i Sigtuna (*fig. 9*). Benediktinerna i Gamla Uppsala ärade S:t Erik (Gallén 1976:20) och sannolikt fortsatte kulten på museitomten i Sigtuna. Kanske benämndes kyrkan på museitomten S:t Erik efter att dominikanernas Mariakyrka uppförts (*fig. 9*).

Tack till docent Ann Catherine Bonnier som har läst manuskriptet och till docent Christian Lovén som har bidragit med betydelsefulla synpunkter på detsamma. Tack till fil. lic. Ulf Alström för betydelsefull diskussion om stadsbebyggelsen.

Referenser

- AB=Adam av Bremen. [1984]. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Översatt av Svenberg, E, med kommentarer av Hallencreutz, C.F. Johanneson, K. Nyberg, T. och Piltz, A. Stockholm.
- Berthelson, B. 1945. Mariakyrkan. Några byggnadshistoriska detaljer. *Situne Dei*.
- Bonnier, A. C. 1986. Kyrkor, dopfuntar och gravmonument. *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Nilsson, B (red). Uppsala.
- Brink, S. 1990. *Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden*. Uppsala.
- Bäck, M. & Carlsson, M. 1994. *Kvarteret S:ta Gertrud 3: Stadsgårdar och gravar i Sigtuna ca 970–1100. Uppland, Sigtuna RAA 195*. Stockholm.
- Christophersen, A. & Nordeide, S. W. 1994. *Kaupangen ved Nidelva. 1000 års byhistorie belyst gjennom de arkeologiske undersøkelsene på Folkebibliotekstomten i Trondheim. 1973–1985*. Trondheim.
- Dahlberg, E. [1966]. *Teckningarna till Svecia antiqua et hodierna*. Uppland. Stockholm.
- Damell, D. 1991. Utgrävningens metodik. Och C14- och termoluminiscensdateringar. *Fornsigtuna. En kungsgårds historia*. A. Allerstav, A. (red). Upplands-Bro.
- Floderus, E. 1927. En gilleskyrka i Sigtuna? *Fornvännen* 22.
- Gallén, J. 1946. *La province de Dacie de l'Ordre des Frères Prêcheurs 1*. Helsingfors.
- Gallén, J. 1976. De engelska munkarna i Uppsala – ett katedralkloster på 1100-talet. *Historisk tidskrift för Finland* 61.
- Holmqvist, W. 1947. Mariakyrkan och klostret. *Sigtuna Mariakyrka 1247–1947*. Arbman, H. (red). Sigtuna.
- Jakobsen, J. G. G. 2007. Historia ordinis predicatorum in Dacia. Presented, commented and translated by J.G.G. Jakobsen, Centre for Dominican Studies of Dacia, 2007. Se: <http://www.jggj.dk/HOPD.htm>
- Johansson, J. 1993. *Kyrkogårdens hägn i det medeltida Sverige. Om bogård, balk och stiglucka*. Stockholm.
- Kjellström, A. Storå, J. Possnert, G. & Linderholm, A. 2009. Dietary patterns and social structures in medieval Sigtuna, Sweden, as reflected in stable isotope values in human skeletal remains. *Journal of Archaeological Science* 36.
- Lovén, C. 2001. Kloster, klosterliknande inrättningar och klostertraditioner. *Fornvännen* 96.
- Lovén, C. 2009. Upplands tidiga prosterier – argument i en kunglig prestigekamp. *Hikuin* 36.
- Lovén, C. 2010. Biskopssätets historiska bakgrund. *Uppsala domkyrka. II. Domkyrkan i Gamla Uppsala. Nuvarande domkyrkans omgivningar*. Bengtsson, H. (red). Volym 228 av Sveriges kyrkor. Uppsala.
- Nilsson, B. 1987. Död och begravning. Begravningskicket i Norden. *Tanke och tro. Aspekter på medeltidens tankevärld och fromhetsliv*. Stockholm.
- Nilsson, B. 1989. *De sepulturis: gravrätten i Corpus iuris canonici och i medeltida nordisk lagstiftning*. Uppsala.
- Petterson, B. 1995. Stratigraphic analysis and settlement stratigraphy in Early Medieval Sigtuna. *Laborativ Arkeologi. Journal of Nordic Archaeological Science* 8.
- Redelius, G. 1975. *Sigtunastudier. Historia och byggnadskonst under äldre medeltid*. Stockholm.
- Reimer, P. J. (et al.) 2013. IntCal13 and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0–50,000 Years cal BP. *Radiocarbon* 55(4).
- Rimbert. [1986]. *Boken om Ansgar. Rimbert: Ansgars liv*. Översatt av Odelman, E. Stockholm.
- Ros, J. 1991. Den arkeologiska undersökningen i kvarteret Urmakaren. *Kung Olofs mynthus i kvarteret Urmakaren, Sigtuna*. Malmer, B. (red). Stockholm.

- Ros, J. 2001. *Sigtuna. Staden, kyrkorna och den kyrkliga organisationen*. Uppsala.
- Ros, J. 2002. Sigtuna och folklanden. Den tidiga Sigtunamynntningen och den politiska geografin. *Fornvännen* 97.
- Ros, J. 2008. Sigtuna. *The Viking World*. Brink, S. in collaboration with Price, N. (red.) Abingdon.
- Ros, J. 2009. *Stad och gård. Sigtuna under sen vikingatid och tidig medeltid*. Uppsala.
- Sandén, B. 2003. Fornsigtunas medeltida lämningar.
Se: <http://www.ukforsk.se/nya/medeltid.htm> (2014 01 09).
- Schück, H. 1914. Uppsala öd. *Uppsala universitets årsskrift* 1914.
- Schück, H. 1983. Det augustinska kanikersamfundet vid Skara domkyrka. En studie om den Västgötska kyrkan och dess förbindelser under 1200-talet. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1983–84.
- SDHK=Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev.
Se: <http://www.nad.riksarkivet.se/sdhk>
- Svensson, K. 1987. Kvarteret S:ta Gertrud. 7000 år på 20 år.
Arkeologiska undersökningar i Mellansverige. Andræ, T. m.fl. (red). Stockholm.
- Söderberg, A. 2013. Om stratigrafi, tomtmönster och hantverk i kvarteret Urmakaren, Sigtuna. *Situne Dei*.
- Tesch, S. 1997. (red). *Mariakyrkan i Sigtuna. Dominikanerkonvent och församlingskyrka 1247–1997. Minnesskrift med anledning av 750-årsjubileet*. Sigtuna.
- Tesch, S. 2001. Olof Palme, S:ta Gertrud och Sigtunas medeltida kyrktopografi.
Biskopen i museets trädgård. En arkeologisk gåta. Tesch, S. Edberg, R. (red). Sigtuna.
- Tesch, S. 2003. *Vyer från medeltidens Sigtuna*. Sigtuna.
- UL=Upplandslagen. *Svenska landskapslagar*, bd. 1. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Å. Holmbäck och E. Wessén. Stockholm 1933.
- Viberg, A. & Wikström, A. 2011. St. Mary's Dominican Convent in Sigtuna Revisited. Geophysical and archaeological investigations. *Fornvännen* 106.
- Wikström, A. (red.) 2011. *Fem stadsgårdar – arkeologisk undersökning i kv. Trädgårdsmästaren 9 & 10 i Sigtuna 1988–90*. Sigtuna.

Summary

In 1990–91 the author directed an excavation on the Urmakaren site in Sigtuna. The excavated area was split in two by a street. On one side of the street, graves associated with the church on the Sigtuna Museum site were uncovered. These graves superimposed houses placed within plots. ¹⁴C-datings show that the cemetery at the Sigtuna Museum site came into use at the start of the 11th century. Given the extensive depth, 1.2 m, of the cultural layer recorded below these graves, it would seem that the plots were first laid out previous to c. AD 980, the generally accepted date for the foundation of Sigtuna, though that date could represent a revised urban scheme. The cemetery on the Urmakaren site was possibly established in the early 11th or mid-12th century.

The stone church on the Sigtuna Museum site was most probably preceded by a wooden building. In 1220 the Pope granted indulgences to those who visited a newly built monastery in Sigtuna. It is proposed that the church on the Sigtuna Museum site was granted to a Benedictine monastery to have at their disposal. Excavation on the site uncovered a burial that included a crosier, suggesting that this might be the grave of an abbot or prior of that monastery. In 1237 the Dominican brotherhood came to Sigtuna, possibly having been granted this church. The Dominican monastery may have moved to its present location in the 1250's, after which the church on the Sigtuna Museum site was demolished.